

парадигмы функционирования четырех самых распространенных персонажей : женщины, мужчины, свекрови и любовницы.

Ключевые слова: баллады, Подолье, антропоморфные образы, баллады о семейных взаимоотношениях и конфликтах, женщина, мужчина, свекровь, любовница.

Starchenko A., Fourth-year student,
Institute of philology

SPECIFIC OF ANTHROPOMORPHIC CHARACTERS OF THE PODOLSK BALLAD

The article is considered to the basic anthropomorphic symbols in Ukrainian folk ballad of Podillya. The investigation presents paradygm functioning of the four most common characters of woman, man, mother-in-law and mistress.

Keywords: ballads, Podillya, anthropomorphic characters, ballads about family relationships and conflicts, woman, man, mother-in-law, mistress.

УДК 821.161.2

Тетеріна О.Б., к. філол. н., наук. спів.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА АВТОПЕРЕКЛАДУ: П.КУЛІША У КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОЇ ДУМКИ

У статті розглянуто погляди П.Куліша на проблему самоперекладу. Проаналізовано думки критика про автопереклад як прояв письменницького білінгвізму (які спроектовані як на творчість самого автора, так і на художні спроби інших письменників) у контексті сучасної перекладознавчої думки.

Ключові слова: автопереклад, білінгвізм, рідна мова, менталітет, іманентність, національний літературний процес.

Широко обговорюване сучасною філологічною наукою питання про перспективи іманентного розвитку національних літератур за доби глобалізації [1; 2] привертає увагу дослідників до явища письменницької дво(багато)мовності. Це актуалізує, своєю чергою, вивчення проблеми автоперекладу (що, як міжкультурний феномен, особливо вияскравлює національну специфіку

оригіналу, ширше, – літератури) у різних аспектах – літературознавчому, мовознавчому, компаративістичному, психолінгвістичному, герменевтичному.

Утім, до останнього часу самопереклад належав до маловивчених наукових проблем та розглядався переважно лінгвістами. Сучасні вітчизняні дослідники відзначають, що у працях зарубіжних учених (Б.Фітч, Е.К.Божур, Р.Грутман, Ж.Ріссе, Р.Браун, Ж.Грін, Ж.де Паласіо, М.Перрі, Ж.Ламбер, Д.Лампінг, Л.Куре-Йенсен, Дж. Мак Гуір, К.Юнг, С.Нестеров, Н.Сребрянська, Л.Лаєнко та інші) самопереклад осмислюється переважно з точки зору авторських змін у тексті іншою мовою (без акценту на проблемах двокультурності). Натомість, беручи за основу праці О.Я. Фінкеля, присвячені проблемі автоперекладу [3; 4; 5], українські науковці актуалізують вивчення феномену самоперекладу як міжкультурного явища. До речі, міркування А.Поповича про специфіку автоперекладу так само дуже близькі із думками О.Фінкеля (на студії якого посилається чеський учений [6, 59]). Осмислює самопереклад в контексті міжкультурної комунікації і російська дослідниця Ю.Л.Оболенська [7].

Усвідомлення погляду на культуру як механізм, що саморегулюється, приводить, зокрема О.Кальниченко до цікавого висновку про “невипадковість появи текстів, які обумовлені взаємодією двох культур у одній творчій свідомості, у літературах різних народів у ті чи інші періоди їхнього розвитку” [8, 2].

Прикметно, що свого часу О.Фінкель, вказуючи на важливість осмислення самого явища автоперекладу (яке вивчав як перекладознавчу проблему у лінгвістичному аспекті), окреслював і головні питання, які, поза загальноперекладацькими, висуває самопереклад¹. Це дозволило українському дослідникові зосередитися не лише на змінах, які постають у процесі самоперекладу, а й наблизитися до з’ясування причин їх виникнення, відтак, – до розкриття специфіки цього міжкультурного феномену порівняно із перекладом в усталеному розумінні. На переконання О.Фінкеля, саме іншомовне, інокультурне середовище зумовлює дещо інакший характер, напрямок та зміст подолання труднощів, які виникають у процесі автоперекладу [5, 105].

Сучасні вітчизняні науковці вважають, що саме О.М.Фінкель уперше в світі виявив зацікавленість до проблеми автоперекладу [8, 2], пов’язуючи першовиток осмислення феномену самоперекладу із статтею дослідника “Г.Г.Квітка-Основ’яненко – перекладач власних творів” (1928).

На особливу увагу в цьому контексті заслуговують висловлені понад півтора століття тому думки П.Куліша про феномен автоперекладу як взаємодію

¹ Зауважимо, що російський лінгвіст А. Швейцер набагато пізніше, в 90-х роках ХХ ст., висунув тезу про міжкультурний статус перекладу [9, 8]).

не лише двох мов, літератур, а насамперед двох культур. На жаль, ці надзвичайно цінні (та актуальні нині) Кулішеві спостереження протягом тривалого часу залишалися поза увагою критики. Зокрема О.Фінкель, завершуючи свою підсумкову статтю “Об автопереводе” (1962), здійснену на матеріалі самоперекладів Г.Квітки-Основ’яненка, висловив думку про те, що аналіз перекладів одного тільки автора не дозволяє дійти остаточних та категоричних висновків [5, 125]. Утім, винятково вдячним матеріалом для підтвердження думок критика є не лише автопереклад “Чорної ради” П.Куліша, сучасника Г.Квітки-Основ’яненка, а і його концептуальні міркування про явище самоперекладу, зокрема як першого критика російської “Марусі”.

Проблему автоперекладу П.Куліш розглядав у широкому загальнолітературному контексті насамперед як чинник утвердження вітчизняної літератури та як засіб відстоювання права на її існування, що набувало особливого значення у складній тогочасній суспільно-політичній ситуації. Це виразно засвідчує вже сама назва програмної за своєю суттю передмови до самоперекладу письменника – “Об отношении малороссийской словесности к общерусской (Эпилог к “Черной раде”)” (10), у якій П.Куліш задекларував свої погляди на перспективи самостійного національного літературного розвитку. Саме цьому завданню власне було підпорядковане й написання першого історичного роману рідною мовою автором, який глибоко усвідомлював нагальну потребу “язык поднять на степень литературного”, зокрема “возвести его в достоинство исторического повествования” [10, *47518], та був переконаний у необхідності збагачення української літератури (жанрово й тематично). Адже П.Куліш вважав, що “украинское слово... способно проявить себя со временем во всех родах и видах стихов и прозы” [11, *12519].

Не випадково у епілозі до російського автоперекладу “Чорної ради” письменник обґрунтовував свій вибір української мови для написання історичного роману. Автор акцентував увагу на тому, що саме краса, гармонія, сила і багатство української мови дали можливість, як він зауважував, “исполнить задачу, которой до сих пор не смел задать себе ни один малороссиянин, именно – написать на родном языке исторический роман, во всей строгости форм, свойственных этого рода произведениям” [10, 47621].

Натомість, перекладаючи свій твір, П.Куліш дійшов висновку про значні втрати російської версії порівняно з українським оригіналом. У передмові до самоперекладу автор констатував, що у перекладі є місця, яких немає в оригіналі, а в оригіналі залишилося багато того, що не увійшло в переклад [10, 458].

З’ясовуючи, у чому ж криється головна причина невідповідності автоперекладу роману першотворові, П.Куліш зауважував: “Это произошло как от

различия духа обеих словесностей, так и от того, что, сочиняя подлинник, я стоял на иной точке воззрения, а в переводе я смотрел на предмет, как человек известной литературной среды. Там я по возможности подчинялся тону и вкусу наших народных рапсодов и рассказчиков, здесь я оставался писателем установившегося литературного вкуса” [10, 458].

Міркування П.Куліша перегукується із висновком О.Фінкеля про вимушене переосмислення автором свого твору “не для себе, а для інших”, за словами дослідника, що й призводить до творчого роздвоєння письменника, не дозволяючи йому “стати найкращим перекладачем власних творів” [5, 125]. Саме інокультурне середовище спонукає автора до таких змін, яких він не допустив би в оригіналі, вважає учений, фіксує ці зміни на рівні стилю і мови перекладу.

П.Куліш, нагомість, наголошує, що його оригінал і автопереклад – два різні, насамперед, за тоном і духом твори [10, 458], пов’язуючи це явище передусім із національними особливостями характеру та світосприйняття українського та російського народів, порушуючи у такий спосіб ще одну важливу проблему взаємозв’язку менталітету, мови та перекладу, надто актуальну нині [12]. “Дело тут не в одной разности языков, – писал автор, – дело в особенностях внутренней природы, которые на каждом шагу оказываются в способе выражения мыслей, чувств, движений души, и которые на языке, не природном автору, выразиться не могут” [10, *47522].

Таким чином, відповідей на питання про характер змін, які виникають у процесі відтворення автором свого твору іншою мовою, про сутність явища неперекладності письменник дошукувався в естопсихологічній сфері [див.: 13]. Це вповні узгоджується із думкою Р.Гром’яка, який наголошує на новаторському внеску Куліша-критика – розробці психолого-естетичного аспекту дослідження літературного твору [14, 95]. Прикметно, що цьому суттєво сприяло освоєння письменником проблем перекладу та самоперекладу, як на теоретичному рівні, так і на практиці.

П.Куліш звертав увагу на наявність в українській мові таких художніх засобів, які передають поняття, близькі саме внутрішній природі свого народу. Вони і створюють, на думку критика, той відповідний тон, що не може бути відтворений у російському перекладі.

“Перечитывая написанные главы, я чувствовал, – зауважував П.Куліш, – что читатели не получают из моей книги верного понятия о том, как отразилось бывшее в моей душе, а потому не воспримут вполне и моих исторических и христианских убеждений ... я должен был оставить общий литературный путь и сделать поворот на дорогу, едва проложенную и для такого произведения, как исторический роман, представляющую множество ужасающих трудностей” [10, 475].

У зв'язку з цим прикметним є, зокрема, спосіб відтворення у російському перекладі “Чорної ради” сприйняття героями природи. П.Кулішеві доводиться акцентувати увагу в автоперекладі, на відміну від оригіналу, на своєрідності властивого українському народові відчуття природи, пов'язуючи її з національним менталітетом, історією, віруваннями, традиціями: “... величественная картина ночи поселила в уме украинца ряд благочестивых и поэтических мыслей ... звезды представляются в воображении украинца человеческими душами ... Если покатится по небу и погаснет падающая звезда, украинец заключает, что погасла жизнь какого-нибудь человека, и усердно перекрестится, прося Бога отпустить ему грехи его” [15, *94-9528].

Зокрема одними із найхарактерніших та водночас найбільш чуттєво містких для української ментальності, а відповідно і для української літератури, передусім романтичного спрямування, постають поняття-образи серця, душі. Не випадково, що автор значно поширеніший в українському тексті “Чорної ради”, передаючи, наприклад, почуття Лесі до Сомка: “І зросла Леся, його кохаючи, кохаючи щиро дівочим серцем. Що тільки в піснях виспівують про те коханнє, усе вона складала у своєму серці” [16, *80-8125]. Натомість у російському варіанті перекладач максимально (а точніше, безпорадно) лаконічний: “И выросла Леся, любя его, как умеют любить только казачки” [15, *88-8926]. Або скажімо, характеризуючи в українському тексті Кирила Тура як людину, наділену “щирою душею”, П.Куліш змушений, щоб бути зрозумілішим російському читачеві, вдатися в перекладі до такої описово-зовнішньої характеристики свого героя: “У него ... душа такая, как будто он вырос в церкви...” [15, *9227]. Показово, що стан гніву своїх персонажів (скажімо, діалог Кирила Тура з Лесею під час її викрадення) автор відтворює значно виразніше в російському перекладі порівняно з оригіналом, а натомість, вияв закоханості (зокрема Петра) передає стриманіше.

Складність відтворення “Чорної ради” російською мовою обумовлювалася ще й тим, що в оригіналі, як свідчить сам автор, “...многое ... написано целиком со слов народа” [15, *121-12229]. Осмислюючи сутність української “натури” через філософію серця (Г.Сковорода), П.Куліш вважав “задушевність” українських творів утіленням головної риси, що характеризує природу рідного народу. Автор зізнається, що в російському перекладі “Чорної ради” зіткнувся з “невозможностью” виразити свої задушевные речи” [10, *47530]. Подібну думку критик висловлював стосовно й автоперекладів Г.Квітки-Основ'яненка: “ На русский язык они (повісті. – О.Т.) почти не переводимы, потому что в нем неоткуда было образоваться соответственному тону речей. Великорусские простолудины, не имея в своей натуре свойств

народа малоросійського, злишком різко відличаються від нього характером мови своєї” [10, *46833]². Таким чином, П.Куліш порушував теоретичну проблему неперекладності, що пояснював тісним взаємозв’язком мови і менталітету народу.

Не лише автопереклад “Чорної ради” П.Куліша, а і його концептуальні думки про явище самоперекладу є вагомим підтвердженням тези О.Фінкеля, сформульованої у результаті лінгво-стилістичного аналізу самоперекладів Г.Квітки-Основ’яненка: “найбільші труднощі ... виникають у зв’язку з тим, що більшість ідіоматичних виразів тісно пов’язана зі специфічними особливостями культури і побуту свого народу, а це відображається і на змісті образів і на можливостях перефразування, і на виборі засобів іншої мови для збудження необхідних для їх сприйняття асоціацій” [5, 115]. Не випадково Р.Зорівчак у праці, присвяченій цій проблемі, наголошує на тому, що у випадку, зокрема, реалій, йдеться не так про переклад, як про “віднайдення семантико-стилістичного відповідника або про трансляційне перейменування реалій” [17, 92].

Показово, що П.Куліш на матеріалі повістей Г.Квітки-Основ’яненка обґрунтовував концептуальну тезу про мову як важливу складову художнього твору, що безпосередньо впливає на естетичне враження реципієнта [10, 68]. “Повести Квитки, – зауважував митець слова, – представляють теплу, простосердечну живопись нравов наших поселян, и очарование, производимое ими на читателя, заключается не только в содержании, но и в самом языке, котрым они написаны ... Как в песне музыка, так в книге язык есть существенная часть изящного произведения, без которой поэт не вполне действует на душу читателя” [10, 468]. Письменник підкреслював, що в оригіналі “збережений гармонійний зв’язок між мовою і предметом, який в перекладі постійно порушується” [10, 470]. Саме цей закон, вважає критик, лежить і в основі того, що у всіх літературах кожний самобутній письменник має свою особливу мову, яка відповідає одному йому властивим погляду на життя, складу розуму, порухам серця [10, 470].

Прикметно, що думки П.Куліша, не втрачаючи своєї актуальності нині, мають багато спільного із міркуваннями, зокрема, Ю.Оболенської. Дослідниця так само надає великої ваги ідіолекту художника слова, його власному, за її висловом, “робочому інструменту”, позбавитися якого навіть на деякий час самобутньому художнику буває не під силу [7, 132]. Ю.Оболенська

² До речі, неперекладність творів Г.Квітки-Основ’яненка відзначав і російський перекладач “Солдатського портрета” В.Даль: “Не смею даже советовать никому братья за перевод повестей Основьяненко на русский; это также вышла бы переводня, а не перевод. Их надобно читать в подлиннике ... и тешишься, и радуешься неподражаемою простотою оборотов и выражений” [Див.: 5, 124].

обґрунтовує тезу про вимушену необхідність, яка постає перед письменником-білінгвом при використанні іншої мови, а саме, – створення “іншого інструменту”, другого ідіолекту. При цьому, дослідниця звертає увагу на те, що в процесі перекладу відбувається взаємодія двох ідіолектів – ідіолекта автора та ідіолекта перекладача, – яку помилково було б, на її переконання, зводити до неусвідомленої (чи механічної) підміни одного ідіолекта національної мови (мови оригіналу) іншим, перекладацьким [7, 134]. Поширюючи свій висновок і на явище автоперекладу, дослідниця підтверджує його прикладом із творчості В.Набокова як двомовного письменника та його теоретичними міркуваннями, викладеними у передмові до російського видання роману “Другие берега”. “Переходя на другой язык, я отказывался таким образом не от языка Аввакума, Пушкина, Толстого ... – или няни, русской публицистики – словом не от общего языка, а от индивидуального, кровного наречия. Долголетняя привычка выражаться по-своему не позволяла довольствоваться на новоизбранном языке трафаретами, – писал автор, згадуючи про психологічний дискомфорт, який спровокували “чужовищные трудности предстоявшего перевоплощения, и ужас расставания с живым, ручным существом” [18, 18]. Не менш показово є й набоківська самооцінка власного автоперекладу, яка, до речі, багато у чому перегукується із Кулішевою (незважаючи на те, що останній, на відміну від російського письменника, апологета “буквалізму”, так само, як і від Г.Квітки-Основ’яненка, який послуговувався у своїх автоперекладах також дослівним методом, обрав вільний переклад): “Предлагаемая русская книга относится к английскому тексту, как прописные буквы к курсиву, или как относится к стилизованному профилю в упор глядящее лицо” [18, 18-19].

Із поглядами сучасних перекладознавців, зокрема й Е.Сепіра, який наголошував на важливості дослідження у цьому контексті психолінгвістичних проблем [19], вповні співвідноситься і висновок П.Куліша. “Замечателен тот факт, – писал автор, – ... что один и тот же писатель, производя на читателей неотразимое впечатление малороссийским языком, оставлен ими без внимания на великорусском. Здесь мы видим доказательство, какая тесная связь существует между языком и творящей фантазией писателя и в какой слабой степени передает язык другого народа понятия, которые выработались не у него и составляют чужую собственность” [10, 469].

Таким чином, Кулішеві погляди на автопереклад, з виразним акцентом на проблемі двокультурності, що знайшли підтвердження у міркуваннях його сучасників та залишаються актуальними у контексті перекладознавчої думки наступних епох, зокрема й нині, не лише промовисто засвідчують, що все ж саме з іменем автора “Чорної ради” варто пов’язувати першопочатки осмислення означеної наукової проблеми, а й настійно сигналізують про потребу подальшого дослідження автоперекладу як складного міжкультурного феномену.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хассан І. Janglican: національні літератури в добу глобалізації // Літературна компаративістика. – Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. – Ч. II. – К., 2011.
2. Грицик Л.В. Глобалізація: діалог культур чи уніфікація? // Грицик Л.В. Українська компаративістика: концептуальні проєкції. – Донецьк, 2010.
3. Фінкель О. Г.Ф.Квітка-Основ'яненко – перекладач власних творів / О.Фінкель // Протей: Перекладацький альманах. – X, 2006. – Вип. 1.
4. Фінкель О. М. Г.Ф.Квітка-Основ'яненко як перекладач власних творів: дис. на здоб. наук. ступ. кандид. філол. наук./ Олександр Мойсєєвич Фінкель. – X., 1939.
5. Фінкель А. Об автопереводе // Теория и критика перевода. –Л., 1962.
6. Попович А. Проблемы художественного перевода. – М., 1980.
7. Оболенская Л.Ю. Художественный перевод и межкультурная коммуникация. – М., 2010.
8. Кальниченко О. Автопереклад як перекладознавча проблема.- http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:KKpDsJChKaoJ:archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vknlu_mtmk/2011_1/37.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua&client=opera
9. Швейцер А.Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М., 1988.
10. Куліш П. Об отношении малороссийской словесности к общерусской (Эпилог к “Черной раде”) // Куліш П.О. Твори: В 2-х т.– К., 1989. – Т. 2.
11. Куліш П. Примітка до байки “Тоголь и Ворона”. – Основа. – 1861. – №10.
12. Новикова М. Национальный менталитет, межкультурные контакты и перевод // Міжнародна конференція “Переклад на межі ХХІ століття: історія, теорія, методологія” : Тези доповідей. – К., 1997.
13. Тетеріна О. Пантелеймон Куліш: менталітет і автопереклад // Вісник Київського інституту “Слов’янський університет”. Вип. 3. Філологія. – К., 1999.
14. Гром’як Р. Історія літературної критики (від початків до кінця ХІХ століття). – Тернопіль, 1999.
15. Куліш П. Черная рада. Хроника 1663 года. – Русская беседа. – 1857. – Кн. 6.
16. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 року // Куліш П.О. Твори: В 2-х т.– К.: Дніпро, 1989. – Т. 2.
17. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англумовних перекладів української прози). – Львів, 1989.
18. Набоков В.В. Другие берега. – М., 1989.
19. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993.

Тетерина О.Б., к. філол. н., науч. сотруд.,
Института филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ПРОБЛЕМА АВТОПЕРЕВОДА: П.КУЛИШ В КОНТЕКСТЕ МИРОВОЙ ПЕРЕВОДОВЕДЧЕСКОЙ МЫСЛИ

В статье рассматриваются взгляды П.Кулиша на проблему автоперевода. Анализируются мысли критика об автопереводе как проявлении писательского билингвизма (которые спроэктированы как на творчество самого автора, так и на художественные произведения других писателей) в контексте современной переводоведческой мысли.

Ключевые слова: автоперевод, билингвизм, родной язык, менталитет, имманентность, национальный литературный процесс.

Teterina O., candidate of Philology, Research Assistant
Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv

SELF-TRANSLATION ISSUE: P. KULISH IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSLATION STUDIES DOCTRINE

The article examines P. Kulish's view of a problem of self-translation. It analyzes critic's thoughts about self-translation as a manifestation of a bilingual writer (aimed at his own creative work, as well as at the creative efforts of his contemporaries).

Keywords: self-translation, bilingualism, native language, mentality, immanence, a national literary process.

УДК 821.581-1.09

Тищук О.С., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СМИСЛОВА БАГАТОЗНАЧНІСТЬ “ТУМАННОЇ ПОЕЗІЇ” КИТАЙСЬКОГО ПОЕТА БАЙ ХУА

Стаття присвячена аналізу смислової багатозначності “туманної поезії” китайського поета Бай Хуа, розглянуто особливості поезії Китаю у 80-х роках ХХ ст, досліджено постулати “туманної поезії” та головні ідеї